

УДК 340.1

*Данило Юрійович Акуленко,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-7410-8255*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ «ВИЗНАННЯ» ЯК ГОЛОВНОГО ЧИННИКА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті досліджуються актуальні питання «визнання» як головного чинника державотворення. Особлива увага приділена питанню теоретичної можливості «визнання» потенційних утворень, які можуть існувати внаслідок повномасштабного вторгнення РФ, що, безсумнівно, суперечить інтересам України як держави.

Важливість питання зумовлюється також тим, що певні так звані народні республіки вже отримали юридичне «визнання», щоправда, лише від вузького кола недорозвинених держав, крім того, світові тенденції до глобалізації і пошуку реальних або уявних утиснених верств суспільства можуть схилити чаші терезів не на користь унітарної України.

Постановка проблеми. Проблематика цього питання полягає у відсутності єдиного механізму і підходу до «визнання», який би застосовувався у всіх випадках, а отже, сталої практики, що, своєю чергою, перетворює інструмент, налагодження зв'язків між державами і як наслідок покращення рівня життя на важіль для геополітичних інтересів.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питання щодо теорії та способів «визнання» неодноразово розглядалися багатьма видатними вітчизняними і іноземними вченими, зокрема: Ю. Шемшученком, О. Задорожнім, Ф. Мартенсом, Д. Гьогером, Ч. Тіллі, Р. Берзанеком, Я. Симонідесом.

Формулювання мети статті. Метою роботи є дослідження теорій і методів «визнання» як чинника державотворення, а також прогнозування як той чи інший спосіб можуть вплинути на майбутню цілісність України.

Виклад основного матеріалу. В умовах багатовікової війни на різних фронтах проти РФ питання утворення держав і їх «визнання» стають наскрізно важливими, оскільки політична воля внутрішніх еліт і підтримка населення не відіграє в цих процесах настільки значущої ролі, як позиція держав – світових лідерів, які поки що на нашому боці, хоча так було не завжди і завжди не буде.

Передусім треба надати визначення поняття «державотворення» – це феномен, який вітчизняні науковці звикли розглядати у вузькому і широкому значеннях.

У першому випадку державотворенням можна назвати динамічний, довготривалий, систематизований процес, метою якого є створення держави, за допомогою етнічних, соціальних, культурних, політичних, релігійних, економічних зв'язків між індивідами, які складають потенційне населення такої держави [1, с. 86].

У другому – це процес створення і розвитку ідеї, що використовується в державному управлінні, а також є фундаментальним принципом створення, зміни та розвитку системи суспільних відносин і їх регулятора, інститутів та апарату держави. Така ідея має набувати віддзеркалення в усіх сферах державно-політичного життя, а також може суттєво впливати на приватні відносини,

оскільки водночас є відображенням певних цінностей, бо є базисом для світосприйняття більшості громадян [1, с. 86].

Цікавою особливістю державотворення є те, що комплекс цінностей, на яких базується така ідея, за рідкісним винятком є зазвичай спільними для всіх держав. Більшість сучасних держав сповідують справедливість, верховенство права, людиноцентризм, гуманізм, приватну власність та ін. Але це ще не робить зі США і Великої Британії одну державу, оскільки різними є основи культурних, релігійних, економічних, політичних відносин.

Термін «державотворення» запроваджено 1975 року американським соціологом Чарльзом Тіллі. Він є активним прибічником думки, що саме ідея монополізації насильства була рушійною силою для виникнення держави. Саме через бажання запобігти насильству ззовні роз'єднані племена об'єднувались і самі отримували змогу захищатися та, що не менш важливо, вчиняти насильство над тими, хто не об'єднався, або чий утворення були меншими [7, с. 169].

Не існує науково визначеного поняття механізму державотворення, проте, використовуючи аналогію до механізму держави, можна стверджувати, що механізм державотворення – це сукупність взаємопов'язаних факторів, завдяки яким реалізуються функції та виконуються його завдання.

Своєю чергою завданням державотворення є фактично формування держави, здатної до існування і зміни в актуальних реаліях.

Отже, механізм державотворення – це система умов і обставин, завдяки яким здійснюється утворення і розвиток держави, діяльність і існування якої є безсумнівним і реальним.

Варто зауважити, що феномен державотворення є тісно пов'язаним з «визнанням» цієї держави. Здавалося б, перше передує другому, а друге залежне від першого, однак у сучасному світі дедалі частіше саме «визнання» більшістю впливових держав здатне наділяти певний суб'єкт статусом держави. Прикладом цього можуть слугувати утворені РФ Л/ДНР, які, в кращому випадку, заслуговують називатися квазідержавними, оскільки весь цивілізований світ відмовляється визнавати населені пункти з маріонетковими російськими озброєними ватажками чимось більшим, ніж окупованими територіями України.

Як зазначав Ф. Мартенс, жодне міжнародне право не здатне визнати існування певного суспільства, якщо таке суспільство не визнано внутрішнім державним законом, а правом на «визнання» у міжнародних відносинах з боку інших цивілізованих держав наділене кожне законне суспільство [3, с. 654]. Отже, саме правосуб'єктність конкретної держави надає їй право на визнання іншими.

Своєю чергою визнання – це односторонній добровільний акт держави, в якому вона: прямо чи опосередковано декларує, що вважає іншу державу суб'єктом міжнародних правовідносин і бажає підтримувати з нею офіційні міждержавні зв'язки або визначення політичної влади частини будь-якої держави настільки впливовим і ефективним, щоб самостійно утворювати і підтримувати вищезгадані міждержавні зв'язки і виступати повноцінним формально рівноправним суб'єктом таких правовідносин.

Окремо варто наголосити, що визнати якусь державу – це є право держави, а не її обов'язок.

Акт «визнання» втілює згоду зі зміною в міжнародному правопорядку та/або міжнародній правосуб'єктності. «Визнання» фіксує нову державу або уряд як міжнародний суб'єкт і встановлює між державою, яка визнається, і державою, яка визнає міжнародні публічні правовідносини. Форма та склад таких правовідносин залежить безпосередньо від форми «визнання». Фактично «визнання» означає, що держава як одна юридична особа визначає іншу державу як юридичну особу з комплексом прав та обов'язків, які впливають з норм міжнародного права.

Тобто очевидною правдою є те, що праводієздатність держави реалізується лише у взаєминах з іншими державами і є повністю залежною від бажання цих держав впустити таку державу на міжнародну арену.

У постколоніальну добу найчастіше проблеми виникали саме під час «визнання» держави, яка була утворена на території колишньої колонії. Гострі суперечки, точаться навколо територіальних змінах через поділ, виділення, розпад. Також актуальним, особливо для України, залишається «визнання» утворень під час здобуття незалежності після революцій, переворотів, змін політичного режиму, встановленні диктатури, у результаті військової інтервенції з боку іншої держави. Ось лише низка прикладів: так звані Республіки Абхазія, Південна Осетія, Придністровська Мол-

давська Республіка, Донецька і Луганська Народні республіки, Нагірно-Карабаська Республіка, Турецька Республіка Північного Кіпру.

Доцільно зауважити, що «визнання» є виключно політичною волею і не регламентується нормами міжнародного права.

У сучасній доктрині міжнародного публічного права існує дві теорії «визнання» – конститутивна, декларативна.

Відповідно до конститутивної теорії «визнання» надає дестинатору (адресату) відповідну конститууючу (правостворюючу) якість: державі – міжнародну правосуб'єктність, уряду – здатність представляти суб'єкта міжнародного права в міждержавних відносинах. Важливим аспектом є те, що без «визнання» з боку групи провідних держав нова держава не може вважатися суб'єктом міжнародного права.

Вважається, що така теорія має дві основні вади:

по-перше, незрозуміло, якої кількості визнань необхідно для надання дестинатору згаданої якості;

по-друге, як свідчить практика, держави можуть існувати і вступати в ті або інші контакти з іншими державами, а уряди, що прийшли до влади неконституційним шляхом, ефективно представляти суб'єкта міжнародного права і без офіційного «визнання».

Конститутивна теорія була поширена до Другої світової війни, її прихильниками були Л. Опенгейм, Г. Лаутерпахт, Д. Анцилотті. Потім більшого поширення набула декларативна теорія, якої нині дотримуються чимало учених-міжнародників [4, с. 240–241].

Відповідно до декларативної теорії «визнання» не надає дестинатору відповідної якості, а лише констатує його появу і слугує засобом, що полегшує здійснення з ним контактів. Іншими словами, «визнання» має формальний (явочний) характер, яке має на меті встановити стабільні, сталих міждержавних правовідносин між суб'єктами міжнародного права. У цьому випадку «визнання» припускає внутрішню незалежність знову виниклої держави, але не створює її. Ф. Мартенс писав, що «держава виникає й існує самостійно. “Визнанням” лише констатується її народження» [3, с. 475].

«Визнання» саме декларативним способом закріплене в Статуті Організації американських держав, де підкреслюється, що право на існування держави є незалежним від сприйняття її іншими, і така держава має право на захист своєї цілісності й незалежності [2, с. 11]. Доволі поширена думка, що нібито саме декларативна теорія наразі більш актуальна. Це легко обґрунтовується переважанням ліберальних цінностей у суспільстві, а також культом ображених, за допомогою якого легше отримати поступки і компенсації різного характеру.

На мою думку, надання переваги цій теорії «визнання» в умовах війни є помилковим. Оскільки, йдучи таким шляхом, суспільство почне вважати, що так звані Л/ДНР або інші маріонеткові утворення, які можуть бути створені лише завдяки насильницькому впливу з боку РФ на території півдня і сходу України, теж можуть заслуговувати на «визнання».

В умовах героїчного спротиву проти російської агресії має актуалізуватися значення конститутивної теорії, оскільки мандатом на державність мають наділяти інші впливові, розвинені геополітичні суб'єкти. Оскільки наразі збереження цілісності української держави, яка протягом століть виборювала право на існування й самовизначення, є найвищим пріоритетом діяльності кожного громадянина України: від військового до науковця.

«Визнання» не лише підвищує статус і впливовість держави. Воно так само легітимізує політичну владу цієї держави в очах не лише міжнародного співтовариства, а й у середині держави. Крім можливості налагодження відкритих дипломатичних і економічних зв'язків між державами, воно надає право членства в міжнародних організаціях. Такі інституції є наддержавними, а отже, право на участь у них є високим привілеєм, що фактично дорівнює встановленню нової фігури на шахівниці.

Як було зазначено, у світі відсутній єдиний підхід до «визнання», таким чином в ООН склалася різноманітна неуніфікована практика з цього питання. Так, після розпаду СРСР Україна і Білорусь зберегли своє членство в ООН внаслідок того, що УРСР і БРСР вважаються одними з фундаторів ООН. Водночас було протиснуто рішення надати РФ постійне членство у Раді Безпеки ООН (до цього таке членство було у Радянського Союзу), хоча очевидно, що РФ як така навіть до цього не

була членом ООН, а СРСР не дорівнює РФ. Рішення, яке відлунує болем багатьом українцям й досі.

У міжнародному праві існують такі форми «визнання»: *defacto*, *dejure*, *adhoc*.

«Визнання» *defacto* – це «визнання» офіційне, але не повне. Воно означає вираження непевності в тому, що певна держава або уряд достатньо довговічні або життєздатні. Воно може спричинити встановлення консульських відносин, але це не є обов'язковим. «Визнання» *defacto* є практичне «визнання», що включає економічні й культурні контакти, за відсутності повних контактів, відсутності дипломатичного «визнання». Але й у цих відносинах держава (уряд), щодо якої відбулося «визнання» *defacto*, вступає в міжнародні відносини як суверен. Так, Тайвань є визнаним світом *defacto*, оскільки значення його впливу на економічні зв'язки всього світу складно переоцінити. Або Іспанія часів Франко, яка хоча і не визнавалась СРСР, проте мала з ним певні економічні зв'язки [5, с. 70].

Існує певна тенденція трансформації «визнання» *defacto* у «визнання» *dejure* з плином часу.

«Визнання» *dejure* – це повне, остаточне «визнання», що означає встановлення між суб'єктами міжнародного права міжнародних відносин у повному обсязі та в усіх галузях міжнародного спілкування. «Визнання» *dejure* здатне спричинити обмін дипломатичними представниками вищого класу, «визнання» прав визнаної держави на розпорядження майном та іншими цінностями, що належать їй за кордоном, «визнання» її імунітету від юрисдикції держави, що визнає, тощо. Україна була визнана всіма колишніми радянськими республіками, світовим співтовариством, починаючи з грудня 1991 року, коли було обрано першого президента. Всього за період з грудня 1991 року до 27 вересня 2003 року Україну визнала 171 держава.

Є випадки, коли держави, уряди вступають в офіційний контакт одна з одною вимушено, для розв'язання яких-небудь конкретних питань, але водночас не бажають визнавати одна одну. У цьому випадку ведуть мову про «визнання» *adhoc* (у цій ситуації, конкретній справі). Іноді метою таких контактів може бути укладання міжнародних договорів. Наприклад, УНР була визнана в цей спосіб Литвою, Італією, Румунією, Бельгією у період з 1918 по 1920 рік.

Останнім розглянемо питання проміжного «визнання». Так, крім традиційного «визнання» держав і урядів, існує попереднє, або, як його ще називають, проміжне «визнання». Зазвичай воно стосується нації, сторони, що повстала або воює, організацій опору, урядів в екзилі тощо [6, с. 233].

Як зазначалося, «визнання» держав має місце, коли на міжнародну арену виходить нова незалежна держава, що виникла в результаті революції, війни, об'єднання або поділу держав тощо.

Тож знову постає питання, чи можуть набути утворенні РФ маріонетки бодай крихти міжнародної правосуб'єктності шляхом попереднього «визнання»? На мою думку, основними критеріями для «визнання» мають бути: по-перше, незалежність влади, яка визнається, її самостійність і наявність власних геополітичних інтересів; по-друге, легітимність обраної влади; по-третє, має закріпитися одностайна світова позиція щодо «невизнання» держав чи урядів, діяльність яких спрямована на ведення війни, політику агресії або порушення прав людини.

Висновки. Процес державотворення, хоча і передуює процесу «визнання», є залежним від нього. Оскільки в сучасних реаліях неможливо бути одночасно ізольованою та невизнаною, але демократичною державою з розвиненими інститутами громадянського суспільства, які так чи інакше зумовлюють гідний рівень життя людини як індивіда.

Цей попередній висновок дає змогу чітко зрозуміти, що недосконалість попередніх умов «визнання» може суттєво вплинути на державу. Іронічно, що, на жаль, УНР постраждала від цього у 20-х роках ХХ століття, а Україна страждає від цього в 20-х роках ХХІ, що, своєю чергою, вказує на існування проблеми *sicut est*.

Проблем «визнання» торкалася й Комісія міжнародного права під час розробки двох конвенцій про правонаступництво держав та розгляду питань відповідальності держав. Однак інститут «визнання» так і не був кодифікований і дотепер регулюється звичаєвими нормами міжнародного права, його загальноновизнаними принципами, деякими багатосторонніми і двосторонніми угодами, резолюціями міжнародних органів і організацій, а також дипломатичними документами окремих держав та доктринальними положеннями.

На мою думку, наступні кроки можуть частково нівелювати недоліки існуючої ситуації. Передусім необхідно створити універсальний акт, який регулював би правовідносини щодо «визнання»

держав, визначити чіткі правові критерії «визнання», а також впровадити жорсткі санкції за дипломатичні відносини з невизнаними країнами. Крім того, необхідним є чітке розмежування проміжного «визнання» сторони, що воює від держави, уряду, організації, від утворення з агресивною політикою.

Саме ці кроки зможуть допомогти зберегти цілісність України і її право на території, які наразі контролюються загарбниками з РФ.

Список використаних джерел

1. Нестерович В. Ф. Поняття «державотворення в Україні» та його сутнісні риси. *Право і суспільство*. 2020. Т. 1. № 3. С. 84–87. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.13>.
2. Статут Організації американських держав. Статті 13, 14, 45. URL: <http://www.oas.org/dil/1948%20charter%20of%20the%20organization%20of%20american%20states.pdf> (дата звернення: 30.05.2022).
3. Мартенс Ф. Ф. Юридична енциклопедія. 3-є вид. Київ: Укр. енциклопедія ім. М. Бажана, 2001. 792 с.
4. Шпаковський Л. В. Історія становлення і розвитку інституту визнання держав: ретроспективний аналіз. Зовнішня політика і дипломатія: досвід, моделі, традиції. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2012. № 19. С. 240–248.
5. Högger D. The Recognition of States: A Study on the Historical Development in Doctrine and Practice with a Special Focus on the Requirements. Zurich: LIT Verlag (May 28, 2015), 2015. 254 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=tzm5CgAAQBAJ&pg=PR7&hl=uk&source=gbs_selected_pages∓cad=3#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 30.05.2022).
6. Bierzanek R., Symonides J. Remigiusz Bierzanek, Janusz Symonides: Prawo międzynarodowe publiczne. Warszawa: Wolters Kluwer, 2021. 455 p.
7. Tilly C. War Making and State Making as Organized Crime. Cambridge University Press. 2010. P. 169–191. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511628283.008> (date of access: 30.05.2022).

References

1. Nesterovych V. F. Poniattia «derzhavotvorennia v Ukraini» ta yoho sutnisni rysy. *Pravo i suspilstvo*. 2020. T. 1. № 3. S. 84–87. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.13>.
2. Charter of the Organization of American States. Articles 13, 14, 45 URL: <http://www.oas.org/dil/1948%20charter%20of%20the%20organization%20of%20american%20states.pdf> (data zvernennia: 30.05.2022)
3. Martens F. F. Yurydychna entsyklopediia. 3-tie vyd. Kyiv: Ukr. entsyklopediia im. M. Bazhana, 2001. 792 s.
4. Shpakovskiy L. V. Istoriia stanovlennia i rozvytku instytutu vyznannia derzhav: retrospektyvnyi analiz. Zovnishnia polityka i dyplomatiia: dosvid, modeli, tradytsii. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*. 2012. № 19. S. 240–248.
5. Högger D. The Recognition of States: A Study on the Historical Development in Doctrine and Practice with a Special Focus on the Requirements. Zurich: LIT Verlag (May 28, 2015), 2015. 254 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=tzm5CgAAQBAJ&pg=PR7&hl=uk&source=gbs_selected_pages∓cad=3#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 30.05.2022).
6. Bierzanek R., Symonides J. Remigiusz Bierzanek, Janusz Symonides: Prawo międzynarodowe publiczne. Warszawa: Wolters Kluwer, 2021. 455 p.
7. Tilly C. War Making and State Making as Organized Crime. Cambridge University Press. 2010. P. 169–191. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511628283.008> (date of access: 30.05.2022).

Акуленко Д. Ю. Актуальні проблеми «визнання» як головного чинника державотворення

У статті висвітлені правові прогалини «визнання» держави, існуючий механізм, який базований на звичайному міжнародному праві та є неоднорідний і не універсальний.

Досліджені міжнародні норми, такі як Статут Організації американських держав, погляди видатних вітчизняних вчених. Зокрема, вказано на певні протиріччя «визнання» сторони, яка воює і «невизнання» держав і урядів, які ведуть агресивну політику. Також була висвітлена еволюція зміни міжнародного звичаю щодо теорії визнання внаслідок лібералізації світу та співчуття малим народам та національностям без держави.

Проаналізована можлива майбутня проблема визнання так званих маріонеткових республік на території України на тлі військової агресії РФ. Особлива увага приділена пошуку розв'язання ключових проблем, які унеможливають існування єдиного підходу визнання, а отже, можуть ставити міжнародні суб'єкти в нерівне правове становище один перед одним. Таким чином, саме політична воля частково формує правила гри і ставлення міжнародного істеблішменту до тієї чи іншої держави, і право поступається як регулятор

суспільних відносин інтересам певного кола осіб. Визначені чіткі шляхи для подолання перепон, які заважають ефективному функціонуванню інституту визнання.

Ключові слова: визнання, державотворення, квазідержави, міжнародне право- і дієздатність, міжнародний звичай, політика агресії.

Akulenko D. Yu. Actual problems of «recognition» as a main factor of state creation

The article highlights the legal gaps of “recognition” of the state, the existing mechanism, which is based on customary international law and is not uniform and universal.

In the context of a multi-year war on different fronts against the Russian Federation, the issues of formation of states and their “recognition” become all over the world, since the political will of the internal elites and support of the population does not play such a significant role in these processes as the position of the world leaders, who are still on our side, although it was not always and it will not always be.

In the article it was given a definition of the concept of «state creation» – it is a phenomenon that domestic scientists have used to consider in narrow and broad meaning.

It should be emphasized separately that the importance of the issue is also conditioned by the fact that certain so-called people’s republics have already received their legal “recognition”, however, only from a narrow circle of undeveloped countries with manual control from Russian side, in addition, the world’s trends toward globalization and the search for real or imaginary, uttered strata of society can hide the bowls of terrorists not in favor of a unitary Ukraine.

International norms have been studied, such as the Statute of the Organization of American States, the views of prominent domestic scientists. In particular, it is pointed out at certain contradictions of the “recognition” of the party in a war, which also “non-recognition” of the states and governments that conduct aggressive policy. The evolution of international customs regarding recognition theory was also highlighted as a result of the liberalization of the world and of the sympathy of small peoples and nationalities without a state.

The possible future problem of recognition of so-called puppet republics on the territory of Ukraine against the background of military aggression of the Russian Federation is analyzed. Special attention is paid to finding solutions to key problems that make it impossible to have a single recognition approach, and thus can put international actors in an unequal legal position before each other. Special attention was paid to current situation when only political will partly forms the rules of the game and the attitude of the international establishment to one or another state, and the law is inferior to the regulator of public relations to the interests of a certain number of people. Clear ways to overcome obstacles that hinder the effective functioning of the recognition institute have been identified.

Steps have been proposed that may partially neutralize the shortcomings of the current situation.

The historical parallels, which testify to the incongruence of the Institute of Recognition, its stagnation and its diligence, are given.

Key words: a recognition, a state-building, a quasi-state, an international legal capacity, an international custom, a policy of aggression.

DOI: 10.33663/2524-017X-2022-13-56